

MAKLUMAT PROFIL DIGITAL SISTEM DIALEKTAL MELAYU LENGGONG

RAHIM AMAN
Universiti Kebangsaan Malaysia
tuntas@ukm.edu.my

ABSTRAK

Sistem digital berkaitan maklumat dialektal varian Melayu Lembah Lenggong tidak akan dapat diwujudkan jika maklumat keberadaan dialek berkenaan tidak diperoleh. Justeru, dalam penulisan ini dijelaskan keberadaan sistem dialektal varian Melayu Lembah Lenggong. Lembah Lenggong yang subur diapit kiri dan kanannya oleh pergunungan Bintang dan Banjaran Titiwangsa didiiri pula oleh Sungai Perak menjadikan kawasan ini tempat hunian manusia yang sudah wujud ribuan tahun yang lalu. Lima kampung dijadikan lokasi penelitian, iaitu Kampung Batu Sapi, Kampung Telemong, Kampung Luat, Kampung Batu Reng dan Kampung Sumpitan. Reka bentuk kajian adalah kualitatif deskriptif. Pengumpulan data menggunakan metod semak dan cakap dan dijabarkan melalui teknik temu bual mendalam berstruktur dan tidak berstruktur. Perakaman, pencatatan dan pengajuan gambar ialah teknik-teknik lain yang dimanfaatkan dalam usaha memperoleh data. Data dianalisis menggunakan pendekatan linguistik bandingan dan pemaparan data menggunakan terminologi khas dalam bidang ini, di samping penggunaan jadual yang bersesuaian. Hasil kajian mendapati bahawa sistem dialektal Melayu Lembah Lenggong mempunyai 8 buah vokal purba dan 18 buah konsonan purba. Wujud juga kesamaan ciri fonologi dalam varian-varian berkenaan kerana ciri kesamaan ini menceritakan bahawa tahap pemisahan antara varian ini masih baru apatah lagi kewujudan varian ini di sepanjang Sungai Perak yang membenarkan akses terus berlaku. Signifikan kajian dialektal ini menggambarkan bahawa Perak mempunyai tiga jaringan dialek Melayu, iaitu sistem jaringan dialektal utara, sistem jaringan dialektal Lenggong-Kuala Kangsar dan sistem jaringan dialektal tengah.

Kata Kunci: Dialek; digital; Lenggong; linguistik bandingan; Melayu

DIGITAL PROFILE INFORMATION OF THE LENGGONG MALAY DIALECT SYSTEM

ABSTRACT

A digital system related to the dialectal information of the Lembah Lenggong Malay variant will not be able to be established if information on the existence of dialects is not obtained. Thus, in this writing, the existence of the Malay variant dialectal system of Lembah Lenggong is explained. The fertile Lenggong Valley is flanked on the left and right by the Bintang Mountains and the Titiwangsa Range, watered by the Perak River, making this area a place of human habitation that existed thousands of years ago. Five villages were used as research locations, namely Kampung Batu Sapi, Kampung Telemong, Kampung Luat, Kampung Batu Reng and Kampung Sumpitan. The study design is descriptive qualitative. Data collection uses the check and talk method and is explained through structured and unstructured in-depth

interview techniques. Recording, note down and submitting pictures are other techniques that are used in the effort to obtain data. Data is analyzed using a comparative linguistics approach and data presentation using special terminology in this field, in addition to the use of appropriate tables. The results of the study found that the Lembah Lenggong Malay dialectal system has 8 ancient vowels and 18 ancient consonants. There is also a similarity of phonological features in the respective variants because this feature of similarity tells that the level of separation between these variants is still new not to mention the existence of this variant on the banks of the Perak River which allows access to continue. The significance of this dialectal study illustrates that Perak has three Malay dialectal networks, namely the northern dialectal network system, the Lenggong-Kuala Kangsar dialectal network system and the central dialectal network system.

Keywords: Dialect; digital; Lenggong; comparative linguistics; Malay

PENGENALAN

Lembah Lenggong yang diairi oleh Sungai Perak merupakan satu lembah penempatan umat manusia yang sudah lama wujud di Malaysia. Menurut catatan Mokhtar Saidin (2015) bukti adanya penempatan manusia yang bersifat berterusan di lembah ini wujud sejak 1.83 juta tahun yang lalu. Walaupun maklumat ini boleh dipertikaikan kerana sejarah wujudnya manusia di dunia ini baru berusia 8000 tahun, namun bukti keberadaan manusia di lembah ini sama sekali tidak boleh dipertikaikan. Lembah Lenggong yang berada di Hulu Perak berkedudukan geografi 5°06'56.33'' U dan 100°58'15.47''T yang diiktiraf sebagai tapak warisan dunia oleh UNESCO (Main Rindam, 2015) adalah satu wilayah penempatan umat Melayu awal di negara ini. Lembah yang berbentuk "U" ini diapit oleh dua banjaran iaitu Banjaran Bintang di bahagian barat dan Banjaran Titiwangsa di sebelah timur. Sungai Perak pada bahagian utaranya mengairi Lembah Lenggong dan menjadikan lembah ini satu kawasan yang subur dan sesuai untuk penempatan manusia.

Kajian sistem dialektal dialek Melayu di Lembah Lenggong dilakukan di lima lokasi penempatan iaitu di Kampung Batu Reng (KBR), Kampung Luat (KL), Kampung Temelong (KT), Kampung Bukit Sapi (KBS) dan Kampung Sumpitan (KS). Kampung KBR, kampung KL dan kampung KBS adalah kampung yang terletak di pinggir timur Sungai Perak menghadap Banjaran Titiwangsa, manakala kampung KT dan kampung KS adalah kampung yang terletak di pinggir barat Sungai Perak yang menghadap Banjaran Bintang. Catatan daripada temu bual ketua-ketua kampung berkenaan mengatakan bahawa usia kampung-kampung ini sudah menjangkau 100 tahun lebih. Selain itu, mereka juga mengatakan bahawa asal mereka adalah daripada wilayah Thailand selatan yang nenek moyang mereka menyusur Sungai Perak lalu membina penempatan di lembah tersebut.

Selanjutnya, profil digital yang dimaksudkan dalam kajian ini adalah untuk mendapatkan gambaran keberadaan sistem dialek Melayu Lembah Lenggong yang terkini dan maklumat ini dikumpulkan untuk dijadikan imput dalam data digital keberadaan dialek berkenaan. Sebenarnya, kajian dialek Perak sudah banyak dilakukan, misalnya kajian pramerdeka oleh pegawai kolonial British dan kajian pascamerdeka yang telah dilakukan oleh ilmuan tempatan (Lihat juga, Shahidi et al. 2021, Norhaniza et al. 2021). Namun, kajian secara menyeluruh bagaimana keberadaan dialek Melayu Lenggong masih belum dilakukan. Satu kajian sistem

dialektal Melayu Lenggong yang baru dilakukan khasnya dalam perspektif linguistik bandingan oleh Rahim et al. (2022).

PERMASALAHAN KAJIAN

Kajian dialek yang diawali oleh para kolonial lebih bersifat mengetahui cara tutur orang-orang Melayu ketika itu. Kajian Sturrock A. J. (1912), mengemukakan variasi dan perbezaan dialek yang ditemui dalam dialek Kelantan, Perak dan Pahang sama ada dari aspek perbendaharaan kata, sebutan dan kata laluan frasa '*distinct usages of word and phase*'. Begitu juga dengan kajian yang telah dilakukan oleh Brown (1935) yang memperlihatkan keberadaan dialek Ulu Trengganu, hubungan dialek Besut dengan Kelantan dan dialek Trengganu. Hal ini bererti, kajian pramerdeka hanya tertumpu kepada kajian perbezaan tutur dan sama sekali tidak menyetengahkan analisis linguistik yang lengkap.

Kajian Ismail Hussein (1973) merupakan kajian keberadaan dialek Melayu Semenanjung yang boleh dikatakan secara menyeluruh dan analisis secara linguistik telah dilakukannya. Keberadaan dialek Perak sama ada dialek Perak tengah atau dialek yang wujud di sepanjang Sungai Perak dicirikan dengan baik oleh beliau. Sebagai contohnya, urutan fonem /-ar/ pada akhir kata akan ditukarkan kepada /-o/, misalnya kata 'besar' wujud sebagai [bəsɔ] dalam dialek Sungai Perak atau dialek Tengah Perak. Selain itu, urutan /-al/ berubah kepada /-ε/ dalam dialek Sungai Perak dan dialek Tengah Perak, misalnya pada kata 'kapal' wujud sebagai [kapε/ dalam dialek berkenaan. Contoh yang lain ialah urutan /-as/ berubah kepada urutan /-εh/, misalnya pada kata 'beras', wujud sebagai [bəyεh] dalam dialek Sungai Perak dan dialek Tengah Perak.

Kajian dialek Perak berkaitan pemetaan dialek juga telah dilakukan Rohani Yusof (2003) dan beliau telah menggunakan pendekatan tradisional dalam menggambarkan pergerakan garis isoglos keberadaan dialek berkenaan. Kajian Siti Noraini Hamzah dan Nor Hashimah Jalaluddin (2018) ke atas dialek ini yang masih lagi merupakan satu kajian pemetaan telah menggunakan satu *tool* baru iaitu pendekatan maklumat sistem geografi (GIS). Kajian mereka ke atas 102 buah perkampungan di Hulu Perak memperoleh satu dapatan bahawa wujudnya kepelbagai varian dan hadirnya perbezaan leksikal antara dua generasi iaitu generasi muda dan generasi tua.

Kajian dialek Perak menggunakan pendekatan perbandingan telah dilakukan oleh Nur Habibah CR et al. (2023). Kajian ini difokuskan di Hulu Perak, khasnya Gerik dan Pengkalan Hulu yang melibatkan kajian ke atas sembilan varian di sembilan buah kampung. Hasil kajian menunjukkan bahawa dialek Hulu Perak Utara ini (HPU) ialah satu kelompok dialek yang mewarisi ciri linguistik purba dialek Melayu Patani yang berada di kawasan Thai Selatan. Selain itu, kajian Rahim et al. (2022) yang juga merupakan satu kajian linguistik bandingan, khasnya di Lenggong yang melibatkan empat varian daripada empat perkampungan juga menghasilkan fenomena linguistik sejarah yang sama. Hal ini bererti bahawa kajian dialektal Lenggong tadi membuktikan bahawa ciri linguistik dan pewarisan sejarawi berasal daripada kelompok dialek Melayu Patani yang berada di Selatan Thailand.

Setelah meneliti isu kajian dialek Perak sebelum ini seperti mana yang diungkapkan di atas, maka permasalahan dalam kajian ini ialah untuk melakukan satu ilustrasi menyeluruh tentang keberadaan sistem dialektal dialek Perak, khususnya varian Melayu Perak yang berada di Lembah Lenggong. Lembah Lenggong yang diairi oleh Sungai Perak merupakan lokasi penempatan awal manusia di Semenanjung. Lembah ini menjadi tempat hunian awal manusia kerana di lembah ini wujud batu-batu sungai dan puluhan gua yang diperlukan untuk kelangsungan kehidupan manusia. Mokhtar (1997, 2007, 2010, 2011 & 2015) mengatakan

bahawa, “*Berdasarkan empat tapak terbuka yang telah diekskavasi (Kota Tampan, Bukit Jawa, Kampung Temelong dan Bukit Bunuh) ...mendedahkan fungsinya sebagai bengkel pembuatan alat batu Paleolitik*”. Selanjutnya, beliau juga mengatakan bahawa wujud 72 tapak gua di seluruh lembangan tersebut yang kononnya dihuni sejak 14, 000 sehingga 1000 tahun yang lalu. Penemuan ini sesungguhnya membuktikan bahawa lembangan Lenggong adalah sebuah lembangan yang menjanjikan satu suasana kehidupan manusia yang kondusif. Justeru, perkampungan yang wujud di lembah ini semuanya berada di pinggir lembangan Sungai Perak yang berjarak antara 0-10 KM dari lembangan sungai berkenaan.

METODOLOGI

Reka bentuk kajian ini ialah kualitatif deskriptif. Hal ini bererti bahawa kajian ini dijalankan menggunakan pendekatan kualitatif dan data diperoleh secara deskriptif, iaitu kajian fenomena kebahasaan yang mencerpap apa yang wujud di lapangan tanpa ada modifikasi ke atas data tersebut. Menurut Richards Lyn (2015: 1), “*Qualitative methods are ways of studying people and their social worlds by going there, observing them closely, in their natural setting, and learning how they understand their situations and account for their behaviour*” (lihat juga pandangan Kumar 2014). Justeru, kajian kualitatif lebih terfokus kepada kajian secara realiti kehidupan manusianya dan penyelidik harus meneliti sasaran kajian secara dekat untuk memperoleh data yang sebenarnya. Jika fenomena bahasa atau varian yang diteliti, maka temu bual secara mendalam dalam situasi yang sebenarnya perlu dijalankan.

Ayatrohad (1979) menjelaskan bahawa proses pengumpulan data lapangan mesti menggunakan dua metode iaitu metode semak dan metode cakap (rujuk juga Mahsun, 2002). Metode semak ialah proses penyemakan data di lapangan, manakala metode cakap ialah proses temu bual antara penyelidik dan informan. Dalam kajian ini, proses pengumpulan data varian Lembah Lenggong menggunakan kedua-dua metode, yakni dengan penyemakan dan proses cakap (temu bual) dilakukan di lapangan. Selanjutnya, data varian Lembah Lenggong yang terbahagi kepada lima varian tersebut dikutip menerusi teknik temu bual mendalam berstruktur dan tidak berstruktur. Melalui temu bual mendalam ini, dilakukan pula proses transkripsi fonetik dan sekaligus eknik perakaman.

Analisis data menggunakan kaedah perbandingan deskriptif melalui pendekatan Crowley & Bower (2010). Pemaparan data menggunakan jadual, rajah dan terminalogi khusus dalam ilmu linguistik bandingan. Lokasi kajian yang dipilih ialah lima buah kampung yang berada di pinggir Sungai Perak, iaitu Kampung Batu Beng Baru (KBB), Kampung Luat (KL), Kampung Temelong (KT), Kampung Bukit Sapi (KBS) dan Kampung Sumpitan (KS). Kelima-lima kampung ini dipilih kerana varian yang dituturkan di kampung tersebut bertaraf varian-varian yang tersendiri, ertinya wujud perbezaan fonetik dan leksikal.

Informan dipilih berdasarkan NORM, iaitu N merujuk kepada informan yang bersifat *in-situ*, O merujuk kepada usia informan yang rata-rata atas 60 tahun, R merujuk kepada kawasan kajian merupakan kawasan perkampungan dan M merujuk kepada informan berjantina lelaki. Dalam kajian ini, informan yang dipilih seramai lima orang yang memiliki ciri-ciri di atas. Mereka adalah penduduk asal di kawasan penelitian, berusia melebihi 60 tahun dan tumpuan kepada informan lelaki. Secara umum, kebanyakan kajian dialek di Asia Tenggara menggunakan informan perempuan kerana mereka lebih bersifat tabii dalam pengungkapan varian. Namun, dalam kajian ini oleh kerana informan yang dipilih merupakan penduduk asal dan bermastautin di kampung berkenaan dalam jangka masa yang sudah lama, maka pemilihan informan sebegini mampu memberikan maklumat varian yang baik.

KAJIAN LITERATUR

Kajian dialek Melayu Perak ketika zaman kolonial tidak dilakukan secara *per se*, sebaliknya dialek ini dibandingkan dengan dialek-dialek Melayu yang lain. Sturrock A. J. (1912) misalnya menunjukkan variasi dan perbezaan dialek yang ditemui dalam dialek Kelantan, Perak dan Pahang. Ismail Hussein (1973) dalam artikelnya yang berjudul ‘Malay Dialect Peninsular’ melakukan satu ilustrasi yang cemerlang berkaitan hubungan antara dialek Melayu di seluruh Semenanjung. Selanjutnya, Asmah Haji Omar (1977) dalam bukunya yang bertajuk “Kepelbagaian Fonologi Dialek-Dialek Melayu” mengilustrasikan dua kelainan bahasa standard iaitu kelainan –pepet dan kelainan –a. Kelainan –pepet dikenal pasti tersebar di negeri-negeri tertentu di Semenanjung Malaysia seperti Perak (Pk), Selangor (Sel), Negeri Sembilan (NS), Melaka (Mel), Johor (Jh), Pahang (Ph), Kelantan (Kel) dan Terengganu (Tr) yang mana sebahagian besarnya terletak di kawasan-kawasan tengah dan selatan semenanjung. Kelainan –a pula tersebar sebagai bahasa standard di negeri-negeri utara seperti Perlis (Per), Kedah (Ked) dan Pulau Pinang (Pn). Terdapat sebanyak empat jenis kelompok dialek Melayu di Semenanjung Malaysia iaitu kelompok Barat Laut yang terdiri dari kelompok Ked- PerPn, yang juga meliputi Perak Utara. Kelompok kedua adalah kelompok Timur Laut yakni dialek Kelantan. Dialek Terengganu pula merupakan kelompok Timur dan kelompok selatan terdiri dari kelompok Jh- Mel- Ph- Sel- Pk (selatan).

Rohani Mohd. Yusof (2003) menjalankan kajian pemetaan dialek Perak, khasnya di Kuala Kangsar (KK) dan mengiktiraf Kuala Kangsar sebagai zon transisi ialek. Rohani (2003) menjelaskan subdialek KK dapat dikategorikan kepada tiga kawasan berdasarkan ciri-ciri yang dimiliki iaitu kawasan penyebaran ciri-ciri dialek Perak (Kawasan A), kawasan penyebaran ciri-ciri dialek luar atau dialek pendatang (Kawasan ciri B) dan kawasan penyelaan dialek (Kawasan ciri C). Pembahagian kepada kawasan-kawasan subdialek tersebut didasarkan kepada penyebaran ciri-ciri fonologi yang wujud di setiap kawasan kajian. Kawasan ciri A ialah kawasan di sekitar Bukit Chandan dan merupakan kawasan yang dapat diwakili penyebaran ciri dialek Perak. Beliau juga mengatakan bahawa ciri-ciri sejati dialek Perak dapat dilihat di sepanjang tebing Sungai Perak. Di kawasan Bukit Chandan juga turut memperlihatkan ciri linguistik yang bertumpang tindih iaitu ada ciri dari kawasan sekitar dan ada pengaruh dialek luar seperti dialek Pattani dan dialek Kelantan.

Beliau juga menjelaskan bahawa kawasan ciri B pula merupakan kawasan yang memperlihatkan terdapatnya pengaruh ciri dialek pendatang yang menyela masuk ke dalam dialek tempatan. Beliau juga mengatakan bahawa di kawasan ini juga kelihatan ciri linguistik yang bertumpang tindih antara dialek tempatan (ciri A) dengan dialek pendatang (ciri B) dan seterusnya menghasilkan jaringan isoglos yang bertumpang tindih. Seterusnya kawasan (ciri C) memperlihatkan bahawa subdialek KK terdapat sebuah kawasan selaan di Kampung Maran yang terletak di dalam Mukim Kota Lama Kiri iaitu kawasan yang didiami oleh orang yang menuturkan dialek Kampar dan keturunan mereka dikatakan berasal dari Sumatera, Indonesia. Penyelaan bahasa ini berlaku kerana terdapatnya migrasi masyarakat tersebut ke kampung berkenaan yang disebabkan oleh faktor-faktor seperti desakan ekonomi dan politik (Rohani Mohd Yusof, 2003)

Mohamad Firdaus Azaharuddin et al. (2020) membincangkan varian Hilir Perak (DHP) berdasarkan perspektif dialek geografi. Data kajian diperoleh di mukim Durian Sebatang. Tujuh buah kampung telah dijadikan lokasi kajian iaitu Kampung Bahagia, Kampung Sungai Tungku, Kampung Sungai Kerawai, Kampung Pasir Bedamar, Kampung Batak Rabit, Padang Tembak, dan Kampung Selabak. Hasil kajian menunjukkan bahawa varian DHP dapat dikategorikan kepada empat kawasan yang utama iaitu; 1. kawasan penyebaran ciri dialek Hilir Perak (kawasan ciri A); 2. kawasan penyebaran ciri dialek Parit; 3. kawasan penyebaran ciri dialek luar atau dialek pendatang; dan 4. kawasan penyebaran ciri dialek standard.

Nor Hashimah Jalaluddin et al. (2016) mengkaji kata ganti nama dialek di Pesisir Sungai Perak menggunakan pendekatan sistem maklumat geografi (GIS). Kata ganti nama yang diteliti ialah kata ganti nama diri ‘saya’, ‘kamu’ dan ‘mereka’ dalam dialek Melayu di pesisir Sungai Perak. Menurut Nor Hashimah Jalaluddin et al. (2016) kajian geo-dialek ini telah menggabungkan penelitian kebahasaan iaitu dialek dengan maklumat bukan bahasa iaitu bentuk muka bumi, persempadanan, migrasi dan sejarah. Selain itu, Siti Noraini Hamzah et al. (2017) meneliti pengaruh persempadanan negeri yang telah menjadikan Perak sebagai sebuah negeri yang rencam dengan pelbagai dialek mahupun subdialek. Menurut Siti Noraini Hamzah et al. (2017) negeri Perak bukan sahaja menerima pengaruh dialek luar melalui persempadanan malahan migrasi masyarakat luar daripada lingkungan Tanah Melayu juga merencamkan lagi dialek Melayu di bahagian utara dan selatan negeri ini. Selanjutnya, Nur Habibah C.H & Rahim Aman (2023), telah menjalankan kajian di kawasan Gerik dan Pengkalan Hulu di Hulu Perak. Kajian dalam perspektif linguistik bandingan ini ke atas sembilan varian menunjukkan bahawa varian di kawasan berkenaan sebenarnya diwarisi daripada dialek Melayu Patani.

DATA DAN PERBINCANGAN

Berdasarkan maklumat rekonstruksi, varian Lembah Lenggong (VLL) mempunyai lapan vokal purba, iaitu tiga vokal depan *i, *e, *ε, *a; sebuah vokal tengah *ə; dan tiga vokal belakang *u, *o dan *ɔ. Vokal depan tinggi *i menduduki pada semua posisi, iaitu awal, tengah kata, akhir kata terbuka dan tertutup dalam semua varian Melayu Lembah Lenggong. Walau bagaimanapun, vokal tinggi depan purba *i pada tahap Melayik Purba (MP) mengalami proses pemecahan vokal pada tahap varian Lembah Lenggong menjadi *e. Contoh data, misalnya MP *lihər ‘leher’ > KBS [lehε]; KT [lehε]; KL [lehε]; KBR [lehε]; dan KS [lehey]. Selain itu, contoh data yang lain iaitu MP *alir ‘mengalir’ > KBS [ɲele]; KT [ɲele]; KL [ɲele]; KBR [ɲele]; dan KS [ɲale]. Keberadaan vokal depan separuh rendah *ε sedikit memperlihatkan variasi dalam keberadaannya dalam varian-varian Lembah Lenggong. Vokal purba ini hanya hadir pada posisi akhir kata terbuka, khasnya dalam varian KBS, KT, KL dan KBR, manakala varian KT dan KL, vokal purba hanya hadir pada posisi akhir kata tertutup. Selanjutnya, vokal purba depan rendah *a hadir pada semua posisi dalam semua varian Lembah Lenggong. Namun, dalam varian KT dan KBR direfleksi sebagai *ɔ dan *ə jika berada pada posisi akhir kata terbuka. Distribusi semua vokal purba depan ini dapat dilihat dalam Jadual 1 di bawah.

JADUAL 1. Persebaran vokal depan purba varian Lembah Lenggong

Vokal Depan Purba	Posisi	Refleksi
*i	Awal kata	MP *ikan ‘ikan’ > KBS [ikan]; KT [ikan]; KL [ikan]; KBR [ikan]; KS [ika ^a]
	Tengah Kata	MP *kA-iri ‘kiri’ > KBS [kiy ⁱ]; KT [kiy ⁱ]; KL [kiy ⁱ]; KBR [kiy ⁱ]; KS [kiy ⁱ]
	Terbuka	MP *hati ‘hati’ > KBS [hati ^y]; KT [hati ^y]; KL [hati ^y]; KBR [hati ^y]; KS [hati ^y].
	Tertutup	MP *kulit ‘kulit’ > KBS [kuli [?]]; KT [kuli [?]]; KL [kuli [?]]; KBR [kuli [?]]; KS [kuli [?]]

MP i > *e	Tengah kata	MP *lihər ‘leher’ > KBS [lehɛ]; KT [lehɛ]; KL [lehɛ]; KBR [lehɛ]; dan KS [leheɣ]
*ɛ	Terbuka	MP *lihər ‘leher’ > KBS [lehɛ]; KT [lehɛ]; KL [lehɛ]; KBR [lehɛ]; dan KS [leheɣ]
	Tertutup	MP *pindik ‘pendek’ > KT [pendɛʔ]; KL [pendɛʔ]
*a	Awal kata	MP *air ‘air’ > KBS, KBR [ajɔ]; KT, KL, KS [ae]
	Tengah kata	MP *kanan ‘kanan’ > KBS, KT, KL, KBR, [kanan]; KS [kanɛ]
	Terbuka	MP *mata ‘mata’ > KBS, KL [mata]; KT [matɔ]; KBR [matə]
	Tertutup	MP *tanah ‘tanah’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [tanah]

Vokal tengah *ə hanya hadir pada posisi tengah kata sahaja, namun vokal ini akan direfleksikan sebagai vokal /a/ jika hadir pada posisi akhir tertutup. Contoh distribusi data vokal tengah dapat dilihat dalam Jadual 2 di bawah.

JADUAL 2. Persebaran vokal tengah purba varian Lembah Lenggong

Vokal Tengah Purba	Posisi	Refleksi
*ə	Tengah kata	MP *dəŋer ‘dengar’ > KBS, KL [dəŋa]; KT, KBR [dəŋɔ]; KS [dəŋɑ]
	Tertutup	MP *tanam ‘tanam’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [tanam]

Selanjutnya, vokal belakang tinggi *u hadir pada semua posisi awal, tengah, terbuka dan tertutup. Berdasarkan data, vokal belakang *o hanya hadir pada semua posisi awal, tengah, terbuka dan tertutup. Selain itu, vokal *ɔ hanya hadir pada posisi tengah, terbuka dan tertutup. Contoh distribusi data vokal tengah dapat dilihat dalam Jadual 3 di bawah.

JADUAL 3. Persebaran vokal belakang purba varian Lembah Lenggong

Vokal Belakang Purba	Posisi	Reflek
*u	Awal kata	MP *ulər ‘ular’ > KBS, KT, KL, KS [ula]; KBR [ulɔ]
	Tengah kata	MP *bulu ‘bulu’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [bulu]
	Terbuka	MP *batu ‘batu’ > KBS, KT, KL, KBR, KS

			[batu]
		Tertutup	MP *takut ‘takut’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [takuʔ]
*o		Awal kata	VLL *oʔaŋ ‘orang’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [oʔaŋ]
		Tengah kata	VLL *kotɔ ‘kotor’ >KBS, KT, KL, KBR [kotɔ]; KS –
		Terbuka	VLL *debu ‘debu’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [dɛbu]
		Tertutup	VLL *eko ‘ekor’ > KBS, KT, KL, KS [eko]; KBR –
*ɔ		Tengah kata	VLL *pɔtɔŋ ‘potong’ > KBS, KBR [pɔtɔŋ], KT, KL [pɔtɔ]; KS –
		Terbuka	VLL *kotɔ ‘kotor’ >KBS, KT, KL, KBR [kotɔ]; KS –
		Tertutup	VLL *pəʔɔt ‘perut’ > KBS, KT, KL, KBR [pəʔɔʔ]; KS [pəʔɔt]

Berdasarkan rekonstruksi konsonan, varian Lembah Lengong memiliki 18 buah konsonan, iaitu enam konsonan plosif *b, *p, *d, *t, *g, dan *k, lima nasal *m, *n, *ŋ dan *ɲ, tiga frikatif *s, *ʃ dan *h, dua afrikat *dʒ dan *tʃ, sebuah lateral *l dan dua buah kosonan separuh vokal *w dan *j. Konsonan *b hadir pada posisi awal dan tengah kata sahaja, misalnya pada data MPP *bini ‘bini’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [biniʔ]. Pada posisi tengah kata *b hadir dalam kata berikut; MP *habu ‘abu’ > KBS, KT, KS [habu], KL, KBR [abu]. Konsonan purba *p hadir pada semua posisi kata, misal pada posisi awal MP *putih ‘putih’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [puteh]; posisi tengah kata MP *səmpit ‘sempit’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [səpiʔ] dan pada posisi akhir kata MP *asəp ‘asap’ >KBS, KT, KL, KBR, KS [asap]. Konsonan purba *t hadir dalam posisi awal kata, misalnya pada data berikut MP *taŋan ‘tangan’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [taŋan]; posisi tengah kata, misalnya MP *hati ‘hati’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [ati]; dan pada posisi akhir kata *t direfleksi sebagai [ʔ], misalnya MP *kulit ‘kulit’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [kuliʔ]. Selanjutnya, konsonan *d hanya hadir pada posisi awal dan tengah kata sahaja, misalnya MP *darah ‘darah’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [dayah]; dan pada posisi tengah kata MP *tidur ‘tidur’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [tidɔ]. Konsonan *k hadir dalam posisi kata, misalnya pada posisi awal kata MPP *kulit ‘kulit’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [kuliʔ]; posisi tengah kata MP *takut ‘takut’ > KBS, KT [takuʔ], KL, KBR [takɔt], KS [takut]; dan pada posisi akhir kata direfleksi sebagai [ʔ], misalnya MP *duduk ‘duduk’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [duduʔ]. Selain itu, konsonan *g hadir pada posisi awal, misalnya MP *gigi ‘gigi’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [gigi]; pada posisi tengah kata MP *pəga ‘pegang’ > KBS, KL, KBR [pəgaŋ], KT, KS [pəga].

Konsonan nasal *m hadir dalam semua posisi, misalnya MP *mu(n)tah ‘muntah’ > KBS, KS [mutah], KT [mutɔh], KL, KBR [muntah]; pada posisi tengah kata MP *tumbuk ‘tumbuk’ > KBS, KT [tumɔʔ], KL, KBR [tumbɔʔ], KS [tuboʔ]; dan pada posisi akhir kata MP *hitəm ‘hitam’ > KBS, KT [hitam], KL, KBR, KS [itam]. Nasal *n hadir dalam semua posisi kata, misal pada posisi awal kata data MP *nama ‘nama’ > KBS, KBR [namə], KT, KL, KS [nama], pada posisi tengah kata MP *bunuh ‘bunuh’ > KBS [munɔh], KT, KL, KBR, KS [bunɔh]; dan pada posisi akhir kata MP *daun ‘daun’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [daun]. Konsonan *ŋ hanya hadir pada posisi tengah dan akhir kata sahaja, contoh dalam data MP *tAliŋa ‘telinga’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [təliŋə]; dan pada posisi akhir kata MP *hiduŋ ‘hidung’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [hiduŋ]. Konsonan nasal *ɲ hanya hadir pada posisi tengah kata sahaja, misalnya MPP *kupaɲ ‘kunyah’ > KBS-, KT [goŋeh], KL [ɲupaɲ], KBR [kupaʔ], KS [kupaɲ].

Konsonan frikatif *s hadir dalam semua posisi kata kecuali pada posisi akhir, contohnya pada pada posisi awal kata, MP *sakit ‘sakit’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [sakiʔ]; posisi tengah kata, MP *bəsar ‘besar’ > KBS, KT, KS [bəsa], KL, KBR [bəɔ]; pada posisi akhir kata *s direfleksi sebagai [h], misal data MP *pərah ‘perah’ > KBS, KL, KBR [pəɣah], KT [pəɣɔh], KS [pulaç]. Konsonan frikati *ɣ hadir pada posisi awal dan tengah kata sahaja. Contoh data pada posisi awal iaitu MP *rumah ‘rumah’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [ɣumɔh]; dan pada posisi tengah kata MP *dʒaɣum ‘jarum’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [dʒaɣum]. Selain itu, konsonan frikati *h hadir dalam semua posisi, posisi awal misalnya MP *hitəm ‘hitam’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [hitam]; pada posisi tengah MP *dʒahat ‘jahat’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [dʒahaʔ]; dan pada posisi akhir kata MP *basah ‘basah’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [basah].

Konsonan afrikat *dʒ hadir pada posisi awal dan tengah kata. Contoh data pada posisi awal misal MP *dʒahit ‘jahit’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [dʒahiʔ]; dan pada posisi tengah kata MP *tadʒam ‘tajam’ > KBS, KL, KBR, KS [tadʒam], KT [tadʒa]. Konsonan *tʃ hanya hadir pada posisi awal dan tengah kata, misalnya MP *tʃium ‘cium’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [tʃium]; dan pada posisi tengah kata MP *tʃatʃi ‘cacing’ > KBS, KT, KL, KS [tʃatʃen], KBR [tʃatʃe]. Konsonan lateral *l hadir pada semua posisi kecuali pada posisi akhir, misal MP *lihər ‘leher’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [lehɛ]; posisi tengah kata MP *mulut ‘mulut’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [mulɔʔ]; dan pada posisi akhir kata MP *l digugurkan menjadi zero, misal data MP *təbəl ‘tebal’ > KBS, KT, KL, KBR, KS [təba].

Sistem dialektal VLL juga memperlihatkan kesamaan ciri fonologi, iaitu deretan bunyi VK [-or] digugurkan dan wujud sebagai [ɔ], misalnya pada data berikut; [kotor] > KBS, KT, KL, KBR, KS [-kotɔ]; deretan bunyi VK [er] digugurkan dan wujud sebagai [ɛ], misalnya [leher] > KBS, KT, KL, KBR, KS [lehɛ]; dan deretan bunyi VK [ur] yang wujud sebagai [ɔ], contoh data misalnya [tidur] > KBS, KT, KL, KBR, KS [tidɔ]. Selain itu, bunyi vokal [-t] yang berada pada posisi akhir kata direfleksi sebagai bunyi [ʔ], misalnya data [kulit] > KBS, KT, KL, KBR, KS [kuliʔ]; [pəɣut] > KBS, KT, KL, KBR, KS [pəɣɔʔ]; dan [ɣambut] > KBS, KT,

KL, KBR, KS [ʏambɔʔ]. Selanjutnya, urutan bunyi vokal [-al] akan digugurkan dan wujud sebagai vokal yang tersendiri. Contoh data, [təbal] > KBS, KT, KL, KBR, KS [teba].

KESIMPULAN

Sistem dialektal varian Melayu Lembah Lenggong daripada Kampung Sumpitan diutara sehingga membawa ke Kampung Batu Reng di bahagian selatan lembah berbentuk “U” ini menunjukkan satu perkembangan dialek yang amat menarik. Dalam kajian lapangan yang dijalankan rata-rata kampung yang diteliti ini sudah berusia lebih 100 tahun dan maklumat hasil daripada temu bual dengan informan kebanyakan mengaku bahawa nenek moyang mereka berasal daripada Patani, Thailand. Kesan daripada peperangan yang tidak berkesudahan yang berlaku di Thailand Selatan memaksa keturunan Melayu Patani ini melakukan migrasi ke Semenanjung melalui Sungai Perak dan membuka penempatan baru di tebing kiri dan kanan sungai berkenaan.

Hasil daripada proses rekonstruksi vokal dan konsonan sistem dialektal Melayu yang wujud di lembangan sungai ini membuktikan penemuan linguistiknya berhubung erat dengan ciri linguistic yang berada di wilayah Patani Thailand. Kemunculan vokal /ɛ/ dan vokal /ɔ/ yang bertaraf sebagai satu fonem otonom membuktikan ciri ini adalah kesan langsung daripada pewarisan fonem purba daripada wilayah Patani, Thailand. Justeru, Perak sebenarnya mempunyai tiga jaringan sistem dialektal yang sempurna, iaitu i) Jaringan dialektal utara (Perlis-Kedah-Pulau Pinang dan Perak Utara), ii) Jaringan Lenggong-Kuala Kangsar dan iii) Jaringan Perak Tengah.

PENGHARGAAN

Setinggi-tinggi penghargaan kepada Universiti Kebangsaan Malaysia atas sumbangan dana penyelidikan menerusi geran berkod GGP-2020-001.

RUJUKAN

- Asmah Haji Omar. 1993. *Nahu Melayu Mutakhir*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ayatrohardi. 1979. *Dialektologi: Sebuah Pengantar*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.
- Ernawati Atan, Rahim Aman, Shahidi A.H. 2021. Rekonstruksi vokal bahasa Minangkabau: pengintegrasian merentasi geopolitik. *GEOGRAFIA OnlineTM Malaysian Journal of Society and Space*, 17 (2), 389-401.
- Harishon Radzi, Zaharani Ahmad & Nor Hashimah Jalaluddin. 2015. Pelestarian kaedah lapangan: penerapan terhadap kajian geodialek. *Jurnal Linguistik*, 19(1), 58-77.
- Ismail Hussein. 1973. Malay dialects in Malay Peninsular. *Nusantara*, 3 (1): 69-79.
- Ranjit Kumar. 2014. *Research Methodology*. Edisi Keempat. London: Sage.
- Main Rindam. 2015. Gua Sebagai Aset Pelancongan Semula jadi di Lembah Lenggong. (Dlm.) Sakinah Abu Bakar (pnyt.). *Lembah Lenggong dari Pelbagai Perspektif*, 13-17. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

- Mario, A. P & Gaynor, F. 1960. *A Dictionary of Linguistik*. New Jersey: Adam & co.
- Mahsun M. S. *Metode Penelitian Bahasa*. Jakarta: RajaGrafindo Persada.
- Mokhtar Saidi. 1997. Kajian perbandingan tapak paleolitik kampung Temelong dengan Kota Tampian dan sumbangannya kepada kebudayaan pleistosen akhir Asia Tenggara. (Dlm.) *Malaysia Museum Journal*, 32 (3): 32-45.
- Mokhtar Saidi. 2007. Kehidupan manusia prasejarah di Hulu Perak: sumbangannya kepada warisan georkeologi negara. (Dlm.) *Warisan Arkeologi Negara*, 7: 201-210.
- Mokhtar Saidi. 2010. *Bukti Prasejarah di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka.
- Mokhtar Saidi. 2011. Dari zaman batu ke tamadun awal di Malaysia: pemeraksanaan jati diri bangsa. (Dlm.) *Siri Arkeologi Perdana*, 1: 15-30.
- Mokhtar Saidin. 2015. Arkeologi Lenggong: keunikan dan keistimewaan. (Dlm) Sakinah Abu Bakar (pnyt.). *Lembah Lenggong dari Pelbagai Perspektif*, 3-11. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Norhaniza Abdul Khairi, Shahidi A.H. & Rahim Aman. 2021. Realisasi kontras penyuaran bunyi plosif awal kata dialek Melayu Patani Lenggong. *Jurnal Melayu*, 20(1), 126-141.
- Nor Hashimah Jalaluddin. 2015. Penyebaran dialek Patani Di Perak: analisis geolinguistik Melayu: *Jurnal Antarabangsa Dunia Melayu*, 8 (2), 310-330.
- Nur Habibah C. H & Rahim Aman. 2020. Varian Hulu Perak Utara: Fenomena di Gerik dan Pengkalan Hulu. *Jurnal Melayu*, 19(2), 202-213.
- Nur Habibah C. H., Rahim Aman, & Shahidi A. H. 2023. *Varian Hulu Perak Utara. Pendekatan Linguistik Perbandingan*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Rahim Aman, Shahidi A.H., Rusydiah A. Salam, Fatin Hakimah M. Fadzil & Suhailah Ruslan. 2018. Reconstruction of the ancient Jugra dialect. *Jurnal Melayu*, 17(2) 123-133.
- Rahim Aman, Shahidi A. H, Muhammad Muhaimin Mohd, Nurul Athirah Jaffar & Yang Li. 2022. Rekonstruksi dalaman varian Lenggong: ke arah pembentukan digital profil dialek Melayu. *Jurnal Melayu*, Isu Khas Disember, 68-83.
- Richards L. 2015. *Handling Qualitative Data. A Practical Guide*. Edisi Ketiga. London: Sage.
- Shahidi A.H., Nurul Huda Ariffin & Rahim Aman. 2021. Dialek Perak varian Kuala Kangsar: satu pemerian fonetik akustik. *Jurnal Melayu*, Isu Khas, 602-634.
- Siti Noraini Hamzah & Nor Hashimah Jalaluddin. 2018. Kepelbagaian varian leksikal dialek di Perak: Pendekatan Geographical Information System. *Akademika*, 88(1), 137-152.
- Siti Noraini Hamzah, Nor Hashimah Jalaluddin & Zaharani Ahmad. 2014. Variasi dialek Melayu di Perak Utara: Analisis Geolinguistik. *Jurnal Linguistik*, 18 (2), 30-46.
- Strurock, A. J. 1912. Some notes on Kelantan dialects, and some comparisons with the dialect of Perak and Central Pahang. *JSBRAS*, 62: 1-7.

Biodata Penulis:

Rahim Aman (PhD) ialah Profesor di Pusat Kajian Bahasa, Kesusasteraan dan Kebudayaan Melayu, Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia. Bidang kepakaran beliau ialah Linguistik Sejarah dan Dialektologi.